

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

Nəsrollah Məqsudi Fəthollah oğlu

**Iran İslam Respublikası iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin
modelləşdirilməsi problemləri**

5302.01-Ekonometriya

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik
Ə.İ.Hüseynov adına Kibernetika İnstitutunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər : İqtisadi elmləri doktoru,
prof. Y.H.Həsənlı

Rəsmi opponentlər: İqtisad elmləri doktoru,
prof. R.Ə.Balayev
İqtisad elmləri namizədi,
dos.A.T.Əfəndiyeva

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Texniki Universiteti (“Xidmət
sahələrinin iqtisadiyyatı və menecment”
kafedrası)

Müdafiə «29» aprel 2014-cü il saat 14⁰⁰-da Bakı Dövlət
Universitetinin nəzdindəki FD.02.016 Dissertasiya Şurasının iclasında
olacaqdır.

Ünvan: AZ 1148, Bakı şəhəri, Z.Xəlilov küçəsi, 23.

Dissertasiya işi ilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq
olar.

Avtoreferat 27 mart 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**FD.02.016 Dissertasiya
Şurasının elmi katibi**

**riyaziyyat üzrə elmlər doktoru,
professor. N.Q.Əhmədov**

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Rəsmi mərkəzlərin, o cümlədən Mərkəzi Bankın, Statistika Mərkəzinin, həmçinin beynəlxalq ixtisaslaşmış qurum və təşkilatların, Beynəlxalq Valyuta Fondunun statistik məlumatları İran iqtisadiyyatının uzun illər problemlərlə qarşı-qarşıya olduğunu göstərir. Bunlar da İran iqtisadiyyatında xroniki inflyasiya, məşğulluq və iqtisadi artımın aşağı səviyyədə olmasında öz əksini tapır. Bunlar göstərir ki, dövlətin iqtisadiyyatdakı vəziyyətə nəzarət etmək üçün əsaslı tədbirlər həyata keçirməsi zərurəti böyükdür.

Eyni zamanda bu statistik informasiyalara əsasən İranda adambaşına istehsalı dünya ortalamasına çatdırma biləcək güclü milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün lazım olan bütün faktorlar kompleksinin (işçi qüvvəsi, kapital, torpaq, xammal, faydalı qazıntılar, enerji, coğrafi mövqe və s.) mövcud olduğunu söyləmək olar. İranda dünya əhalisinin təxminən, bir faizi yaşayır. Lakin İran dünya iqtisadiyyatının mühüm təbii mənbələrinin 1%-dən çoxuna malikdir. Keçən illər ərzində İran iqtisadiyyatında yaranmış problemlər və məhdudiyyətlər dərin köklər salmış, iqtisadiyyatın inkişaf sürətini azaltmışdır. Zəif inkişaf, işsizlik, inflyasiya və adambaşına istehsalın aşağı olması bu mövcud problemlərin həlmlənməsinin nəticəsidir.

İran iqtisadiyyatının zəif və güclü cəhətlərinin aşkara çıxarılması milli hesabların statistik araşdırılması nəticəsində mümkün olur. Bu baxımdan İran dövləti də iqtisadi problemləri aşkara çıxarmaq və onları aradan qaldırmaq üçün statistik informasiyaların hazırlanmasına səy göstərir. Milli hesabların statistik tətbiq sahələrindən biri iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarının qarşılıqlı əlaqələrinin araşdırılmasıdır. Bu araşdırmalar xərclər-buraxılış cədvəllərindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Xərclər-buraxılış cədvəlləri istehsalın, qiymətlərin, məşğulluğun, enerjinin, ekologiyanın və s. qarşılıqlı əlaqələrinin təhlil edilib öyrənilməsi vasitələrindən biridir. İran iqtisadiyyatında istehsal və istehlak, daxili və xarici ticarətə, o cümlədən müxtəlif sektorlara neft sektorunun təsiri olduqca çoxdur. Neft sektorunu bütün iqtisadiyyata hədsiz yüksək təsir göstərən ən mühüm sektor kimi elmi şəkildə əsaslandırılmasını xərclər-buraxılış modeli əsasında həyata keçirmək olar.

Hazırda İran dövləti ölkənin iqtisadi inkişaf proqramlarını hazırlamaq üçün milli hesabların statistikasına, xərclər-buraxılış cədvəllərinə müraciət edir. Əslində bugün bizim iqtisadi problemlər kimi gördüyümüz inflyasiya, işsizlik, mal və valyuta qaçaqçılığı, bir çox başqa problemlər iqtisadi sektorlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələri təhlil etməklə daha səmərəli həll

edilə bilər. Bu problemi xərclər-buraxılış cədvəllərindən (buraxılış cədvəlləri bir ölkənin iqtisadiyyatının sektorları arasındakı tələb və təklifi göstərir) istifadə etməklə aşkara çıxarmaq olar. Bu baxımdan xərclər-buraxılış cədvəlləri iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri arasındakı tələb və təklif üçün təhlili həyata keçməyə imkan verə bilər. Hazırda İran iqtisadiyyatında gözə çarpan problemlər və məhdudiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- İran iqtisadiyyatı çoxsaylı işçi qüvvəsinə, enerjiyə, bol və ucuz xammala, hazır məhsullar üçün geniş satış bazarına malikdir, lakin bunlardan düzgün şəkildə istifadə edilmir;
- iqtisadi müəssisələrdə əksər hallarda mövcud mənbələrdən istifadə edilməsində effektiv olmayan idarəetmə hökm sürür;
- ucuz qiymətli xarici malların bolluğu İranda istehsal edilən malları bazardan çıxarmış, ucuz qiymətli Çin malları İranda istehsal edilən məhsulların azalmasına səbəb olmuşdur;
- iflasa uğramış olan dövlət şirkətlərinin zərər gətirməsi nəticəsində dövlət şirkətlərinin xərcləri onların gətirdiyi gəlirdən çoxdur;
- iqtisadiyyatın əksər sektorları neft və qaz sektoru, bu sektorun neft-kimya sektoru kimi yardımçı sahələrindən asılıdır. Bu baxımdan da neftin qiymətində dəyişiklik yarandıqda iqtisadiyyatın digər sektorlarında da problemlər ortaya çıxır.

İrannın xərclər-buraxılış cədvəllərinin hazırlanması ilə bağlı altmış illik təcrübəsi olduğunu nəzərə alaraq, İran iqtisadiyyatının məhdudiyyətləri və mövcud problemlərini xərclər-buraxılış cədvəlləri əsasında araşdırmaq xeyli aktualdır.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Ümumiyyətlə, əsas iqtisadiyyat üzrə Nobel mükafatı laureatı, Amerikan iqtisadçısı Vasili Leontyev tərəfindən qoyulmuş “Xərclər-buraxılış” sxemi, ayrı-ayrı ölkələrin və dünya iqtisadiyyatının təhlil edilməsi baxımından kifayət qədər geniş yayılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Xərclər-buraxılış cədvəlləri bir iqtisadi fəaliyyətin digər iqtisadi fəaliyyətlərdən olan tələbinin miqyasını göstərən üsuldur. Hər bir istehsal fəaliyyətinin hansı miqdarda iqtisadiyyatın digər sektorlarından məhsullarından (xammal və yarımfabrikat) istifadə etməsi xərclər-buraxılış cədvəllərindən istifadə etməklə müəyyən olunur. Məsələn, bu cədvəl istehsal edilmiş hər bir məhsulun neft sektorunun məhsulundan hansı miqdarda istifadə etdiyini müəyyənləşdirir.

Tədqiqat işində qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün işdə aşağıdakı **məsələlər** ayrılmışdır:

- iqtisadi fəaliyyət sahələrinin məhsullarının aralıq və son istehlak üçün istifadə olunması ilə əlaqədar olan problemlər;

- istehlak xərcləri, o cümlədən ev təsərrüfatlarının istehlak xərcləri, investisiya xərcləri, dövlət xərcləri və idxal-ixrac əməliyyatları araşdırılır;
- xərclər-buraxılış cədvəllərindən istifadə etməklə ölkə iqtisadiyyatında məhsullara olan tələb-təklif problemləri;
- qiymətlərin əmələ gəlməsi problemi;
- məşğulluq problemi.
- neft sektorunun ölkə iqtisadiyyatına, o cümlədən digər sektorlara təsiri problemləri

Qeyd edək ki, İran iqtisadiyyatı kəskin bir şəkildə neft sektoruna bağlı olduğundan, bu sektordakı hər hansı bir dəyişiklik iqtisadiyyatın digər sektorlarında dəyişikliyə səbəb olur. İran iqtisadiyyatının problemlərinin xeyli hissəsi neft sektoru ilə bağlıdır. Ona görə də əsas məqsədlərdən biri neft sektorunun göstəricilərinin, o cümlədən neft qiymətinin dəyişməsinin iqtisadiyyat və digər sektorlara olan təsiri hansı səviyyədə olacaqdır, sualına cavab tapmaqdan ibarətdir.

İran iqtisadiyyatındakı problemlərin araşdırılmasının vəzifələri və məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- istehsal gedişinin təhlili;
- tələbin struktur və formasının təhlili;
- qiymətlərin təhlil edilib öyrənilməsi və proqnozlaşdırılması;
- investisiya qoyuluşu və kapitalın təhlil edilib öyrənilməsi;
- enerji daşıyıcılarının təhlili;
- neft sektorunun iqtisadiyyatın digər sektorlarına təsirinin müəyyənəndirilməsi;
- İranın daxili iqtisadiyyatının neft sektorunun məhsullarına olan tələbinin qiymətləndirilməsi;
- enerji tələbatının qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın obyektı. İşin tədqiqat obyektı İran İslam Respublikasının iqtisadiyyatı və onun sahələrarası əlaqələridir.

Tədqiqat üsulları. Tədqiqat işində iqtisadi tədqiqatlarda geniş tətbiq olunan müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma, iqtisadi-riyazi üsullar, o cümlədən balans, statistik və s. üsullardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını iqtisad elminin müddəaları, o cümlədən tələb-təklif münasibətləri, qiymətin əmələ gəlməsi, Milli Hesablar sistemi (MHS), iqtisadiyyatın və onun sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin planlaşdırılması və proqnozlaşdırılması iqtisamətindəki elmi əsərlər, habelə BMT İnkişaf Proqramı tərəfindən “Xərclər-buraxılış” cədvəllərinin tərtibi və istifadəsi üçün tövsiyyə etdirlən müddəalar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Statistik məlumatlar Ölkə İdarəetmə və Proqramlaşdırma Müəssisəsi, İran Statistika Mərkəzi, İİR Mərkəzi Bankı, digər dövlət müəssisələri və ölkənin müxtəlif elmi-tədqiqat mərkəzlərinin sənədlərindən toplanmışdır.

İranın iqtisadi problemlərini araşdırmaq və lazım olan statistik informasiyanı təmin etmək üçün aşağıdakı statistik mənbələrdən istifadə edilmişdir:

- İran Statistika Mərkəzinin hər il icra edilən illik statistik proqramları;
- İran Statistika Mərkəzinin icra edilən milli hesablarının xüsusi statistikasını layihəsinin nəticələri;
- İİR Mərkəzi Bankının statistik layihələrinin nəticələri;
- ətraflı sorğular çərçivəsində əyani şəkildə nazirliklər, müəssisələr, şirkətlər və digər müxtəlif mərkəzlərə müraciət etməklə toplanan qeydə alınmış statistika ilə əlaqədar olan informasiya;
- ölkə büdcəsi qanununda göstərilmiş dövlətin xərcləri və gəlirlərinə aid olan informasiya;
- ölkənin illik xarici ticarət əlaqələrinə aid verilmiş informasiya;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın ən mühüm elmi nəticələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- İran İslam Respublikasının “xərclər-buraxılış” modeli qurularaq ölkə iqtisadiyyatının və onun sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin kəmiyyət xarakteristikaları qiymətləndirilmişdir;
- iqtisadi fəaliyyət sahələrində son məhsulun dəyişməsinin (həmçinin son məhsulun tərkib hissələri olan istehlak xərcləri, investisiya, dövlət xərcləri, ixrac və idxalın dəyişməsinin) ölkə üzrə və iqtisadi fəaliyyət sahələrində məhsul və xidmətlərin buraxılışına təsirinin miqyası müəyyənəndirilmişdir;
- Sahələrarası əlaqələrin, xüsusi ilə neft sektorunun göstəricilərinin məşğulluğa təsiri təhlil edilərək qiymətləndirmələr aparılmışdır.
- Neftin qiymətinin dəyişməsinin ölkə iqtisadiyyatına (inflyasiyaya, məşğulluğa, məhsul həcminə, idxal və ixraca və s.) və onun sahələrinin göstəricilərinə təsiri qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatda işlənmiş modellərdən, onun nəticələrindən hökumət və ayrı-ayrı qurumlar aşağıdakı məsələlərin həllində istifadə edə bilər:

- ölkə iqtisadiyyatına və onun sahələrinə neft sektorunun təsirinin ölçülməsi zəruriliyinə dövlət qurumlarının diqqətinin cəlb edilməsində;
- iqtisadiyyatda inflyasiya və işsizliyə nəzarət edilməsi üçün proqramların hazırlanmasında;

- ictimaiyyətin diqqətinin neftə bağlı olan problemlərə cəlb edilməsində;
- iqtisadi vəziyyətin təhlili və digər ölkələrlə müqayisələrin aparılmasında,
- İran İslam Respublikası iqtisadiyyatının şəhərlərarası əlaqələrinin effektiv şəkildə qurulmasında, sahələrarası fəaliyyəti tənzimləyən daxili qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeasiyası. Dissertasiya işinin əsas nəzəri müddəaları və praktiki təklifləri elmi mətbuatda və elmi-praktiki konfransların tezislərində öz əksini tapmışdır. Dissertasiyadakı nəticələr üzrə 16 elmi məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticələrdən və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

İşin **“İqtisadiyyatın sahələrarası qarşılıqlı əlaqələrinin modelləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları”** adlı **birinci fəslində** sahələrarası cədvəl, sahələrarası təhlilin əsas elementlərinin verilməsi ilə bərabər, “Xərclər-buraxılış” cədvəllərinin tərtibi və istifadəsinin nəzəri-metodoloji əsasları göstərilmişdir. İran İslam Respublikası iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin “Xərclər-buraxılış” modeli əsasında təhlilinin tarixi aspektləri göstərilmiş, xərclər-buraxılış və tarazlı qiymətlər modellərinin qurulmasının nəzəri əsasları şərh edilmişdir. Bu fəsildə həmçinin İranın innovasiya sisteminin təşəkkülü ilə əlaqədar problemlər müəyyən edilmişdir.

Sahələrarası balans cədvəli üç bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə sahələrin qarşılıqlı aralıq istehlak əlaqələrini, yəni aralıq istehlakın sahələrarası axınını; ikinci bölmə son tələbatın strukturunu, daha dəqiq desək, əmtəə və xidmətlərin son istifadəsinin istiqamətlərini (ÜDM-in xərclər üsulu ilə hesablanması); üçüncü bölmə isə əlavə dəyərin strukturunu, yəni ÜDM-in yaranma strukturunu (ÜDM-in gəlirlərə görə hesablanması) əks etdirir.

Sahələrarası əlaqələrin “xərclər-buraxılış” üsulu ilə modelləşdirilməsində iqtisadi proses düz və əks əlaqələrə malikdir. Yəni giriş verilənləri ilə çıxış sıx bağlıdır və əksinə. Burada resurslar giriş, son məhsul isə çıxış olur.

Sahələrarası qarşılıqlı əlaqələri əks etdirən balans model və ya Leontyevin “Xərclər-buraxılış” modeli matris-vektor şəklində aşağıdakı kimi yazılır.

$$X = AX + Y, \quad (1)$$

(1)-dən alırıq ki,

$$X = (E - A)^{-1}Y = BY, \quad (2)$$

Burada, X - məhsul və xidmətlərin ümumi buraxılış vektoru, Y – son məhsul vektoru, E – vahid matris, A – birbaşa xərclər matrisi, $B = (E - A)^{-1}$ – isə tam xərclər matrisidir.

Tarazlı qiymətlər modeli Leontyevin balans modelinin qoşmasıdır.

Tarazlı qiymətlər modeli aşağıdakı matris-vektor formasında yazılır:

$$\bar{p} = A^T \bar{p} + \bar{v} \quad (3)$$

Burada, $\bar{p}$ - qiymətlərin səviyyə (indeksi) vektoru, $\bar{v} = (v_1, v_2, \dots, v_n)$

- əlavə dəyər norması vektoru, A^T - isə birbaşa xərclər matrisinin transponirə olunmuşudur.

Tarazlı qiymətlər modelində əlavə dəyər normasını bilməklə, hər bir sahənin məhsullarının qiymətlərinin dəyişməsinə proqnozlaşdırmaq mümkündür. Tarazlı qiymətlər modeli həmçinin bir sahədə qiymətin dəyişməsi nəticəsində digər sahələrdəki qiymətlərin dəyişməsinə, habelə inflyasiyanı proqnozlaşdırılmağa imkan verir.

(3)-dən alırıq:

$$\bar{p} = (E - A^T)^{-1} \bar{v}, \quad (4)$$

“İran İslam Respublikası İqtisadi fəaliyyətinin sahələrarası Balans cədvəllərinin təhlili” adlı **ikinci fəslində** İran İslam Respublikasında iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə «xərclər-buraxılış» cədvəllərinin təhlili, tarazlı inkişafın tam xərclər matrisi əsasında qiymətləndirilməsi və tam xərclər matrisinin hesablanması alternativ üsulları şərh edilmişdir.

ÜDM ilə hesablanı bilən üç üsul – istehsal, xərclər və gəlirlər bu cədvəldə hesablanmışdır. Simmetrik cədvəllər istehlak və istehsal cədvəllərindən təşkil edilir. İstehsal və istehlak cədvəlləri adətən düzbucaqlı şəkildə olur. Çünki bu cədvəldəki məhsulların sayı fəaliyyət sahələrinin sayından çoxdur. Təhlillər aparmaq üçün simmetrik xərclər-buraxılış cədvəllərinin hazırlanması zəruridir. İstehlak və istehsal cədvəllərindən istifadə etməklə simmetrik xərclər-buraxılış cədvəllərinin hazırlanması prosesi aşağıdakı üç mərhələdən ibarətdir:

- cədvəldəki bütün istehsal məhsulları istehsal fəaliyyətləri sahələrinə ayrılır;

- məsrəf (xərc) cədvəlinin sütunlarında qeyd olunmuş fəaliyyət sahələri vasitəsilə istehlak olunmuş verilənlər kəsri və bunların cədvəlin sətirlərində integrasiya etmədən ekvivalent fəaliyyətlər vasitəsilə məsrəf verilənlərinə əlavə edilir;

- ikinci mərhələdən əldə edilmiş yeni məsrəf cədvəlinin sətirlərində qeydə alınmış məhsullar ayrılır. Bu fəaliyyətlər ekvivalent sayılır və cədvəlin sütunlarında verilir.

Birinci mərhələdə baş verən proses əslində hər istehsal fəaliyyəti sahəsində istehsal edilmiş törəmə məhsullardan əldə edilmiş alıcıların bu məhsulların əsas istehsalçılarına ötürülməsindən ibarətdir. Törəmə məhsulların alıcıları cədvəlin damaları xaricində olan diaqonallarda qeyd edilir. Bu iş verilən rəqəmlərin istehlak cədvəllərindən xaricdəki diaqonallara ötürülməsi və bu rəqəmlərin matrisin xaricində qeyd edilməsi ilə həyata keçirilir. Beləliklə, həyata keçirilmiş fəaliyyətlərdən olan fəaliyyət silsilələrinin törəmə məhsulları çıxarılır və məhsulu olduqları fəaliyyətlərə daxil edilir. Çünki törəmə məhsulların mövcud olması və istehsal sektorlarının məhsullara tam olaraq uyğun olmaması sektorda sektor və məhsulda məhsul cədvəllərinin hazırlanmasında problemlər ortaya çıxarır. Əslində bir simmetrik xərclər-buraxılış cədvəli üçün ən ideal şərait verilənlərin olmasıdır. Hər bir fəaliyyətin əsas strukturu yalnız bir məhsul istehsal edən istehsalçının iqtisadiyyatdakı şərhidir.

İkinci mərhələdə baş verən proses birinci mərhələdə baş verən prosesdən daha mürəkkəbdir. Çünki məsrəf cədvəlində verilən rəqəmlər fəaliyyət sahələri vasitəsilə istehlak olunmuş verilənlərdir. Bu mərhələdə istehsal edilmiş məhsulların faktiki olaraq aid olduğu bu fəaliyyət sahələrinin törəmə məhsulları olan alıcılara aid verilənlər dəqiq olaraq aid olduğu fəaliyyət sahələrinə köçürülür. Bu işin icrası üçün təkmilləşdirici statistik informasiyadan və riyazi üsullardan istifadə edilir.

Törəmə məhsullara aid olan əsasları ayırmaq üçün müxtəlif məhsulların xərclər strukturdan istifadə etmək lazımdır. Lakin adətən, belə informasiya tam olmadığından son olaraq istehsal və istehlak cədvəllərinin simmetrik cədvəllərə çevrilməsi üçün riyazi üsullardan istifadə edilir.

Üçüncü mərhələdə məhsulların ayrılması (sətrlər üzrə) üçün onun əsas istehsalçısı olan fəaliyyətlərdə yeni istehlak cədvəllərindən istifadə edilir. Bu mərhələdə əldə edilən simmetrik cədvəl bərabər ölçülərə malikdir.

Milli Hesablar Sistemində (MHS) alıcı üçün təklif edilmiş qiymətoyma əsas qiymət və istehsalçı qiymətidir. Lakin əsas qiymət yerinə aşağıdakı səbəblərlə əlaqədar olaraq istehsalçı qiymətinə üstünlük verilir:

- əsas qiymət cədvəlin sətirlərində daha dəqiq hesablamalar aparılmasını tələb edir;

- əsas qiymət istehsalçının əlində olan məbləği qeydə alır.

Əsas qiymətlərlə cədvəllərin tərtibi mümkün olmadıqda istehsalçı qiymətləri təklif edilir.

"Xərcələr-buraxılış" cədvəllərinin istehsalçı qiyməti ilə də tərtibi həyata keçirilir. Yəni daşınma, ticarət, subsidiyalar, vergilər (əlavə dəyər vergisindən başqa) nəzərə alınır.

Əlavə dəyərin yaranması satış qiymətindən və aralıq istehlak xərclərindən (məsrəflərdən) asılıdır. Aralıq məsrəflərə adətən, alıcı qiyməti əsasında qiymət qoyulur. Buna görə də əlavə dəyər istehlakçı qiymətləri əsasında qiymətləndirilir. Beləliklə, Əlavə dəyər iki növ qiymət əsasında dəyərləndirilir:

- əsas qiymətlərlə əlavə dəyər;

- istehsalçı qiymətləri ilə əlavə dəyər.

2001-ci il 54 mədaxil və məxaric cədvəlinin cəhətləri aşağıdakı cədvəldə göstərilir.

Cədvəl 1.

İran Statistika Mərkəzinin 2001-ci il 54 mədaxil və məxaric cədvəlinin müxtəlif cəhətləri

Sıra	Cədvəlin adı	2001-ci il cədvəlinin tərəfləri	
		Məhsul	Fəaliyyət ixtisası
1	İstehlak	147	99
2	Təklif	147	99
3	İran iqtisadiyyatında kapitalın təşkili	147	99
4	Ticarət əlavəsi	91	99
5	Tranzit əlavəsi	91	99
6	İdxalat	91	99
7	Simmetriyalı mədaxil və məxaric	91	91
8	Texniki əmsallar (birbaşa)	91	91
9	Birbaşa və dolay	91	91

Göründüyü kimi 2001-ci ilin cədvəlinin hissələrində istifadə edilən təsnifləşdirmə ISIC-nin üçüncü dəfə yeniləşməsidir. Adı çəkilən təsnifləşdirmə əsasında hissələrin təqdimi aparıldığına görə, əsasən bir

rəqəmli kodlar səviyyəsində İran Statistika Mərkəzinin 2001-ci il milli hesablar nəşrində təfəsilatı ilə dərc edilmişdir.

"Xərclər-buraxılış cədvəlləri" istehsal-istehlak cədvəllərindən tutmuş simmetrik cədvəl, Leontyevin tərs (gerisayma) cədvəli və eləcə də digər çoxsaylı iqtisadi təhlil cədvəllərindən daha üstün bir vasitə sayılır. Tədqiqatın məqsədlərinə uyğun olaraq istifadə edilən "Xərclər-buraxılış cədvəlləri" çərçivəsində təhlilin aparıldığı istiqamətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- istehsalın təhlili;
- son məhsulun strukturunun təhlili;
- qiymətlərin təhlili və proqnozu;
- idxala olan ehtiyacın təhlili;
- investisiya xərcləri və kapitalın təhlili;
- ixracatın təhlili;
- enrji təhlili;
- ekologiyanın təhlili;
- həssaslığın təhlili;
- işçi qüvvəsi tələbinin təhlili.

Yuxarıdakı təhlillər gerisayma cədvəlləri vasitəsilə mümkündür. "Xərclər-buraxılış cədvəlləri"nin təhlili son tələblə fəaliyyət sahələrinin alıcıları arasında əlaqənin öyrənilməsindən ibarətdir. Məşğulluğa aid araşdırmalar və qiymət dəyişmələrinin təhlili göstərir ki, xərclərin dəyişilməsi ilə vergilərin və subsidiyaların dəyişilməsi də "Xərclər-buraxılış cədvəlləri"ndə istifadə edilən amillərdir. İdxal səthinin təyin edilməsi əksər hallarda xərclər-buraxılış təhlillərinin mühüm hissəsini təşkil edir. Bu istiqamətdə iki mərhələni ayırd etmək mümkündür: idxal üçün birbaşa tələb və dolayısıyla iştirak edən bütün fəaliyyət sahələrindən daxil olmuş verilənlər üçün qeyri-müstəqil tələb. Xərclər-buraxılış çərçivəsinin sabit kapital tələbini investisiya qoyuluşu cədvəlinin alıcıya aid edilməsi yolu ilə genişləndirmək mümkündür. "Xərclər-buraxılış cədvəlləri"nin digər standard istifadələrindən biri də ixrac, müstəqil və qeyri-müstəqil ehtiyacların verilənləri arasındakı təhlillərdən ibarətdir. Bu verilənlərin bəziləri xaricdən daxil ola bilər.

"Xərclər Buraxılış modeli və Tarazlı Qiymətlər modelinin tənliklər sisteminin həlli və alınmış nəticələrin təhlili" adlanan üçüncü fəslində iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə "Xərclər buraxılış" modelinin tənliklər sisteminin həlli, tarazlı qiymətlər modelinin tənliklər sisteminin həlli və alınmış nəticələrin təhlili həyata keçirilir. Burada İran iqtisadiyyatının mövcud vəziyyəti təhlil olunur. İran iqtisadiyyatının ümumi hissəsi

təxminən 50 % təmərküzləşmiş iqtisadiyyata aiddir. İranın ixracının əsasında neft və qaz ixracı durur (70%). 2010-cu ildə bu məhsulun ixracı dövlət gəlirlərinin 60%-ni təşkil edirdi. İran iqtisadiyyatı ilə bağlı özünəməxsus bir nüans mərkəzi dövlət büdcəsində dini qurumların payının olmasıdır. Bu pay 30% təşkil edir.

İran iqtisadiyyatı 2007-2009-cu illərin böhranları gedişində birbaşa zərər çəkməyən məhdud qəbildən olan iqtisadiyyatlardandır.

Hazırda alıcılıq qabiliyyəti baxımından İran iqtisadiyyatı dünyada on səkkizinci yeri tutur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun hazırladığı siyahıya əsasən İran 29-cu yerdə durur. Beynəlxalq Valyuta Fondu 2011-ci ilin may ayında İranın iqtisadi artım səviyyəsi göstəricisinin 2,5% olduğunu elan etmişdir. Lakin bu göstərici hələ də dünya və regional orta inkişaf səviyyəsindən olduqca aşağıdır. Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatına əsasən, 2011-ci ildə İranda inflyasiya Orta Şərq, Şimali Afrika regionunda ən yüksək olmuş və 22,5%-dən çox olmuşdur.

OPEK-in 2007-ci il illik məlumatına əsasən, İranda ÜDM-in artımı 2006-cı ildə 4,9% və 2007-ci ildə 5,4 % olmuşdur. Hər iki ildə bu təşkilatın üzvü olan ölkələrin orta göstəricisindən az olmuşdur (müvafiq olaraq 5,8% və 6%).

Dünya Bankının 2008-ci ildə verdiyi məlumatlara əsasən, İranda ÜDM-in artımı 7,8 % olmuşdur. 2008-ci ildə İranın ÜDM-in həcmi alıcılıq qabiliyyəti pariteti ilə (Power Purchasing Parity) təxminən 841, 7 milyard dollar olmuşdur ki, bu da ölkənin Avstraliyadan sonra on altıncı yerdə və Hollandiya, İsveçrə, Belçikadan əvvəldə yer almasına səbəb olmuşdur. Lakin İranın ÜDM istehsalı mübadilə baxımından (Exchange Rate) 2009-cu ildə təxminən 382,3 milyard dollar olmuşdur ki, bu da ölkənin dünyada 29-cu yerdə durmasına səbəb olmuşdur. İran iqtisadiyyatı adambaşına ÜDM (capita GDP) istehsal miqdarı baxımından 12,8 min dollarla 78-ci yerdə durur.

2007-ci ildə məcmu ixracat 83 milyard ABŞ dollar təşkil etmişdir. Bu miqdar müqayisədə Malayziyanın ixracatının yarısından və Türkiyənin ixracatından 24 milyard dollar az olmuşdur. İran ixracının yalnız 9 %-ni istehsal zavod-fabrik məhsulları təşkil edir. İran ixracatının 81 %-i xammal və neftdən ibarətdir.

İran iqtisadiyyatı 2001-ci ildə daha sabit fazaya, taraz və müsbət balansla malik idi. Dünya bazarlarında neftin qiymətindəki dəyişikliklər, ölkənin genişlənməyən maliyyə siyasətlərinə sadıq qalması İran iqtisadiyyatında 4,7 % real artımın əldə edilməsinə imkan verdi.

Ölkə iqtisadiyyatının istehsal sektorunun fəaliyyətlərinin diversifikasiyası, kənd təsərrüfatı, sənaye və mədən məhsullarının artması, xüsusilə də tikinti sektorunun fəaliyyətlərinin gəlirliliyinin artması, bu sektorda investisiya qoyuluşunun artmasına səbəb oldu. Beləliklə, həyata keçirilən tədbirlər məcmusu, daxili vəziyyətdəki sabitlik 2001-ci ildə iqtisadiyyatın xarici sektorunun tarazlığının artmasına gətirib çıxardı. ÜDM-un həcmi 2000-ci ildə 576 milyard dollardan artıq olmuşdur. ÜDM-in həcmi 2001-2005-ci illər ərzində orta hesabla 7% artmışdır. Milli istehsalın 80 %-ni neft sektoru təşkil edir. Digər sektorların ölkənin milli istehsalındakı payı olduqca azdır. 2006-cı ildə ÜDM-in həcmi 6,3 %-ə bərabər olmuşdur. Milli hesablar statistikalarına əsasən, 2006-cı ildə artan dəyərin ən yüksək miqdarı mədən sektorunda (neftdən başqa) 9,7 % miqdarında olmuşdur. Bu sektordan sonra sənaye ən yüksək artıma malik olmuşdur (8,1%).

İqtisadi sektorlarda əlavə dəyərin ən yüksək payı 2006-cı ildə iqtisadi fəaliyyətlərin geniş bir hissəsini əhatə edən xidmət sektoruna aid olmuşdur. Xidmət sektorunun ÜDM-də artan payı cari qiymətlərlə 2006-cı ildə 49,6 % təşkil etmişdir. Başqa sözlə desək, ÜDM-in təxminən yarısı xidmət sektoruna məxsusdur.

2006-cı ildə xərclər baxımından ən çox artım dövlət xərclərinə (10,8 %) məxsusdur. Ev təsərrüfatlarında adambaşına son xərclərin artımı 9,6 %, sabit kapital 6,4 %, ixracat və idxalat isə 8,7 % artıma malik olmuşdur. Sabit kapitalın artımı tikintidə 7,5% , dəzgahlarda isə 6% təşkil etmişdir. 2006-cı ildə ÜDM-in xərclər üsulu ilə hesablanmasına əsasən ən yüksək pay son istehlaka aid olmuşdur.

Adambaşına ÜDM-in həcmi 2002-ci ildən artmağa başlamışdır. Eyni zamanda 2006-cı ildən sonra İran iqtisadiyyatının dərc edilmiş statistikası göstərir ki, 2007-ci ildə İranda adambaşına milli gəlir 2650 dollar olmuşdur. Bu göstərici ilə bağlı dünya ortalaması 2007-ci ildə 6450 dollar, Orta Şərq və Şimali Amerika ölkələrinin ortalaması 2870 dollar, orta gəlirli ölkələr ortalaması üzrə 2010 dollar olmuşdur.

Adambaşına milli gəlir Alıcılıq Qabiliyyəti Pariteti (PPP) meyarına əsasən daha yaxşıdır. Adambaşına düşən ÜDM istehsalı Alıcılıq Qabiliyyəti Pariteti meyarına əsasən 2006 və 2007-ci illər üçün müvafiq olaraq 11280 və 11670 dollar olmuşdur. Bu meyar əsasən ölkə adambaşına düşən ÜDM istehsalı baxımından dünya ortalamasına yaxın bir yerdə durur. Qeyd edək ki, ölkənin dünya əhalisinin sayında olan payı 2007-ci ildə 1,1 % təşkil etmişdir. İranın dünya ÜDM-də payı 0,37% və AQP (PPP) nəzərə alınmaqla dünya ÜDM-indəki payı 1,14 % təşkil etmişdir.

ÜDM-in artımı 2008-2011-ci illərdə müvafiq olaraq 5,3%, 6,5%, 5,7%, 4,5% olmuşdur. 2007-ci ildə dünya üzrə ÜDM-in istehsal artımı 2,7% olduğu halda, orta gəlirli ölkələrdə ÜDM-in artımı 4,5 %, Orta Şərq və Şimali Afrika ölkələrində 5,5%, aşağı gəlirli ölkələrdə 6,5 %, yüksək gəlirli ölkələrdə 2,3% olmuşdur. Göründüyü kimi, orta gəlirli və aşağı gəlirli ölkələrdə ÜDM artımı yüksək gəlirli ölkələrə nisbətən daha çoxdur. Bunun da səbəbi bu ölkələrdə daha çox istifadəsiz imkanların və daha çox inkişaf imkanının olmasıdır.

Göründüyü kimi, ÜDM artımına təsir göstərən ən mühüm amillərdən biri neftin qiyməti və neftdən alınan gəlirlərdir. Bunlar iqtisadiyyatın sabit şəkildə inkişafına mane olur. 2008-ci il üçün elan edilmiş ÜDM-in artımı 5,6%- dir. Bunun da səbəbi qiymətli kağızlar bazarının münasib olmayan vəziyyəti və iqtisadi fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi üçün qərarların gec hazırlanması ola bilər. Məhsuldarlığın artması və imkanlar yaradılması sahəsində iki əsas inkişaf siyasəti iqtisadi inkişafı artırma və bizi yüksək iqtisadi inkişafın, sabitliyin əsas məqsədlərinə doğru yönəldə bilər. Qeyri-neft ixracatı və idxalat arasındakı fərq (CİF) olduqca yüksəkdir. Son dörd ildə 2008-ci ilə nisbətən ölkədə qeyri-neft məhsulları ixracatı müvafiq olaraq 4,5; 5,6; 5,9 milyard dollara bərabər olmuşdur. Eyni zamanda bu müddət ərzində idxalat (CİF) ardıcıl olaraq 27,6; 29,3 və 33,2 milyard dollar təşkil etmişdir. Yəni qeyri-neft məhsulları ixracatı və idxalat arasındakı fərq gündən günə daha çox artmışdır. İxracatçılara kömək məqsədilə milli pulun dəyərinin aşağı salınması kimi tədbirlər faydalı olmamış və iqtisadiyyatın digər sektorlarına zərər vermişdir.

Dissertasiya işində tədqiqat zamanı mövzuya uyğun ümumiləşdirmələr aparılaraq nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən nəticələr alınmış, konkret təkliflər irəli sürülmüşdür.

BMT Statistika İdarəsi tərəfindən sektorarası xərclər-buraxılış cədvəli çərçivəsində tövsiyə olunan üsul iki fərziyyəyə əsaslanır:

a) bölünməli olan sektorun buraxılış əmsalı qalıq sektorun buraxılış sektorunun əmsalı kimi olacaqdır.

b) iqtisadiyyatın digər sektorları vasitəsilə bölünmüş sektorun istehsal məsrəfi və iqtisadiyyatın digər sektorları vasitəsilə qalıq olaraq qalmış sektorun istehsal məsrəfi nisbəti oxşardır. Yuxarıdakı fərziyyəyə əsasən, püstə istehsalı ilə bağlı fəaliyyətlər kənd təsərrüfatının səhəsi kimi xərclər-buraxılış cədvəlinə daxil edilir.

Xərclər-buraxılış cədvəllərindən istifadə etməklə yerinə yetirilən araşdırmalardan aşağıdakı nəticələr alınmışdır.

1. Məhsul və xidmətlər istehsal edən sektorların resursları əsasında son tələbləri təmin etmək proqnozları.

2. Texnoloji dəyişikliklər və onların məhsuldarlığa təsiri.

3. Əmək haqqı, gəlirlərə qoyulan vergilərin dəyişməsinin təsirinin araşdırılması.

4. İşçi qüvvəsinə və ya investisiyalara olan ehtiyac kimi proqramların məqsədlərinin təmin olunması üçün lazım olan resursların müəyyənləşdirilməsi.

6. İqtisadiyyatın sonrakı və əvvəlki əlaqələrinin araşdırılması, buna uyğun olaraq hər bir sektorun digər əlaqədar sektorların ehtiyaclarını təmin etmək baxımından əhəmiyyət dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi.

7. Ekologiya və istehsalın ekoloji amillərinin kəmiyyət baxımından araşdırılması.

Yeni tədqiqat kənd təsərrüfatı sektorunun digər sektorlarla əlaqəsini üç növbə bölünür:

1) kənd təsərrüfatı sektorunun digər sektorların məhsullarından aralıq istehlakına olan tələbi və onun yaratdığı sonrakı effektlər (dolaylı xərclər);

2) kənd təsərrüfatı məhsullarının kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar olan sənaye sahələrinə aralıq məhsul kimi verilməsindən doğan ilkin əlaqə (birbaşa xərclər);

3) kənd təsərrüfatı məhsullarının qalıq məhsullarının satışından əldə edilən gəlirlərin xərclənməsindən doğan istehlak əlaqəsi (istehlak əlaqəsinə "xərc" əlaqəsi də deyilir). Eyni zamanda ilkin və sonrakı əlaqəni kompleks şəkildə istehsal əlaqəsi və ya sahələr arasında əlaqə də adlandırırlar (tam xərclər).

Kənd təsərrüfatı sahəsində adətən, ilkin əlaqə sonrakı əlaqədən daha zəifdir. Çünki istehsal olunmuş məhsullar istər-istəməz kifayət qədər tələbata malik olmayacaqdır. Sonrakı əlaqə o zaman güclüdür ki, onun məhsulları istehlak üçün son məhsul olmasın, digər sektor üçün aralıq istehlak olsun. Ən çox dəyişiklik neft sənayesi ilə bağlı sektorlara məxsusdur.

İrənin iqtisadi məsələlərinin həllində "Xərclər-buraxılış" və "Tarazlı qiymətlər" modellərinin kompyuter realizasiyasından aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Əldə edilmiş nəticələr göstərir ki, sektorların məhsullarının qiymətləri digər sektorlardakı qiymət dəyişikliyinə asılıdır. Beləliklə, neft sektorunda 1 % qiymət dəyişməsi digər sektorlara təsir göstərir. Bu sektora daxil olan qaz və neft sənayesi ən yüksək miqdarda təsir məruz qalır. Eyni zamanda nəqliyyat sektoruna daxil olan bölmələrin çoxunda da neft sektorundakı qiymət dəyişikliyi nəticəsində dəyişiklik baş verir.

2. Ümumi istehsalın 1,8%-ni vergilər, 15,4%-ni isə xalis gəlirlər təşkil etmişdir. Ümumi istehsaldan olan məcmu tələb 63,2 % olmuşdur.

3. Kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətində 1 % dəyişiklik bütün istehsal məhsulları və xidmətlərinin qiymətlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Ən çox dəyişiklik ərzaq məhsulları və həmçinin geyim məhsullarına aiddir.

4. Ölkədə məşğulluğun ən yüksək payı kənd təsərrüfatına məxsusdur. Daha sonra peşə və xidmət sektorları İran iqtisadiyyatında yüksək məşğulluq payına malikdir. Neft və qaz sektorunun istehsal miqdarı digər sektorlara nisbətən daha yüksəkdir. Eyni zamanda müdafiə sektoru kənd təsərrüfatı sektorlarından sonra ən yüksək məşğulluq payına malikdir.

5. Hər hansı bir sektora aid məhsula olan tələb dəyişdikdə bu digər sektorlara da birbaşa təsir göstərir. Məsələn, neft sektorundan olan məhsula tələb 1 % artdıqda iqtisadiyyatın digər sektorunda tələbə təsir göstərir. Maliyyə müəssisələrinin dollara olan tələbinin artması ən yüksək təsirə malik olmuşdur.

Son olaraq, bütün deyilənlər göstərir ki, "Xərclər-buraxılış cədvəlləri" və həmin cədvəllər əsasında qurulan balans modelləri hədsiz böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu modellərdən istifadə etməklə iqtisadiyyatın problemlərini araşdırmaq və iqtisadi sektorlar arasındakı əlaqəni hesablamaq olar. Eyni zamanda iqtisadi sektorlardan hər birinin digər sektorlara təsirini də hesablamaq mümkündür.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları aşağıdakı əsərlərdə öz əksini tapmışdır:

1. N.F.Maqsoudi. A study on the Effects of inflation on the Budget Deficit, with the Approach on Government Revenue and Expenditures in Iran's economy //Economic Research Review quarterly, 2005, №3, vol.5.
2. N.F.Maqsoudi. A survey on Economic Efficiency of Tax Penalties //Commercial Surveys 14, 2005, vol. 3, №14.
3. N.F.Maqsoudi. The Impacts of Ceneral Budget Components on Economic Crowith //Commercial Surveys 27, 2008, vol. 4, №27.
4. N.F.Məqsudi. İran İslam Respublikasının iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin “Xərclər-buraxılış” modeli əsasında təhlilinin tarixi aspektləri // AMEA-nın Xəbərləri, “İqtisadiyyat” elmləri seriyası, 2009, №4, Bakı, s.172-176.
5. N.F.Maqsoudi. The paradox of methodism & The not talk in existe input-outrut table of İran- Economy & Development, 2009, №31.
6. N.F.Məqsudi. İran İslam Respublikasında iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə “Xərclər-buraxılış” cədvəllərinin təhlili //AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Elmi əsərlər, Bakı, 2010, №1, s.117-119.
7. N.F.Məqsudi. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında beynəlxalq təcrübələrin rolu /“Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin sosial-iqtisadi prob-lemələri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları və tezisləri, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, Bakı, 2011, s.378-379.
8. N.F.Məqsudi. İranın “Xərclər-buraxılış cədvəlləri”ndən istifadə edilməklə əlavə dəyərin təhlili/ AMEA Elmi Innovasiya mərkəzi. Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasının 20 illiyinə həsr olunmuş “Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında elmi innovasiyanın rolu” Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, 24-25 noyabr, Bakı 2011, s.530-533.
9. N.F.Məqsudi. İran-iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə “Xərclər-buraxılış” modeli //AMEA İqtisadiyyat institutu, Elmi əsərlər, 2011, №2, Bakı, s.110-116.
10. N.F.Maqsoudi. The plan has targeted subsidies with the Hegria applicable models// Journal of research and economic, vol.2, №5, Spring 2011.
11. N.F.Maqsoudi. The cash Subsidies purposeful program with the subsidies applicable models// Journal of Financial Management Research, vol.6, № 19, Spring 2011.
12. N.F.Maqsoudi. A table problems input-output fumed Iran// Journal of Financial Management Research, vol.6, № 19, Spring 2011.

13. N.F.Maqsoudi, Y.H.Hasanli. Analysis Of Impact Of Oil Shocks On Iran's Economic Situation By Input-Output Schedules// Actual problems of economics, Scintific economic jomal, eco-science.net, ISSN-1993-6788, №8(122), 2011, pp-399-408.

14. N.F.Maqsoudi. Targeting Subsidies Considering the Applied Models in İran //İnternational Journal of business and Social Science, 2012, vol. 3, №7, Centre for Promoting ideas, USA, p.162-166.

15. N.F.Maqsoudi. Calculating the Added-Value of İran's economy by the use of “Input-Output table” (the year of 2001)// İnternational Journal of Business and Social Science, 2012, vol. 3, №8, Centre for Promoting Ideas, USA, p.266-270.

16. N.F.Məqsudi. İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə “Xərclər-buraxılış” modelinin tənlilər sisteminin həlli və alınmış nəticələrin təhlili //AMEA İqtisadiyyat institutu, Elmi əsərlər, №1, Bakı, 2012, s.146-149.

**Проблемы моделирования межотраслевых связей экономики
Исламской Республики Иран**

Р Е З Ю М Е

В работе на основе таблиц «Затраты-выпуски» и соответствующих показателей Национальной Системы Счетов Исламской Республики Иран проведены расчеты прямых, косвенных и полных коэффициентов затрат, анализированы и созданы модели «Затрат-выпуск», «модель равновесных цен» и др. модели.

Определены проблемы, связанные с развитием инновационной системы Ирана, показаны основные элементы межотраслевого анализа. В соответствии с целями исследования в рамках используемых таблиц «Затраты-выпуски», анализы проведены в следующих направлениях:

- анализ потребления;
- анализ структуры конечного продукта;
- анализ цен и прогнозы;
- анализ потребности импорта;
- анализ инвестиционных затрат и капитала;
- анализ энергетических ресурсов;
- анализ экологической среды;
- анализ чувствительности;
- анализ потребности к рабочей силе.

Исследовано существующее состояние экономики Ирана. Решена система уравнений для созданных балансовых моделей и проведена оценка взаимосвязи отраслей экономической деятельности. Учитывая, что нефтяной сектор и сектор сельского хозяйства в экономики Ирана имеет очень важное значение, определены числовые значения влияния изменений показателей этих секторов на показатели страны и показатели различных областей экономики. Анализируя полученных результатов, даны соответствующие предложения и рекомендации.

**Simulation problem of inter-branch relationships of economy of Islamic
Republic of Iran**

SUMMARY

In the work, analysis and calculations of direct, indirect and total cost ratios were carried out on the bases of tables "input-output" and related indicators of the National Accounts System of the Islamic Republic of Iran and the "input-output", "balanced model of prices" and other models have been developed.

Identified problems associated with the development of the innovation system of Iran constitute the main elements of inter-sectoral analysis. In accordance with the objectives of the study the analysis was conducted in the following directions within the "Input-output" tables used:

- consumption analysis;
- analysis of the structure of the final product;
- analysis of prices and forecasts;
- analysis of demand of imports;
- analysis of investment and capital costs;
- analysis of energy resources;
- analysis of the ecological environment;
- sensitivity analysis;
- analysis of needs in the labor force.

The research of the current status of the Iranian economy has been conducted. System of equations was solved for the created balance models and the relationships between branches of economic activity were estimated. Taking into consideration the fact, that the oil and agricultural sectors are very important in the economy of Iran, the numerical values of the influence of changes of these indicators of economy to the indicators of the country and various sectors of the economy were established. The obtained results were examined and the relevant offers and recommendations were given.

Насроллах Максуди Фатоллах оглы

**Проблемы моделирования межотраслевых связей экономики
Исламской Республики Иран**

5302.01-Эконометрия

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

Диссертация на соискание ученой степени
доктора философии по экономике

БАКУ – 2014